

ΔΗΜΟΦΩΝ

ΚΩΔΙΚΟΣ : 6325

ΕΤΟΣ 7ο
ΙΟΥΛΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2006
Αρ. Τεύχους 32
ΤΡΙΜΗΝΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ
ISSN 1109-2653

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
"Ο ΔΗΜΟΦΩΝ"

www.dimofon.gr

28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 3, 196 00 ΜΑΝΔΡΑ ΑΤΤΙΚΗΣ, ΤΗΛ./FAX: 210 55.56.507

e-mail: dimofon@hol.gr, spdesigner2002@yahoo.gr

ALPHA BANK Αριθμ. Λογ/σμού: 168-00-2310062292

(παρακαλούμε να στέλνετε το αντίγραφο της κατάθεσης στο fax του Συλλόγου ή ταχυδρομικώς για ενημέρωση)

"Ο ΔΗΜΟΦΩΝ" ανταλλάσσεται με όλα τα έντυπα πολιτιστικού περιεχομένου

3 ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ISSN 1109-2653
ΚΩΔΙΚΟΣ : 6325

ΙΔΙΩΚΤΗΤΗΣ:
ΣΥΛΛΟΓΟΣ "Ο ΔΗΜΟΦΩΝ"

ΕΚΔΟΤΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΗΣ
(Κιν.: 6973.004.411)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ
(Κιν.: 6932.260.818)

Ταχυδρομική Διεύθυνση
28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 3
19 600 ΜΑΝΔΡΑ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ. / FAX: 210-55.56.507
e-mail: dimofon@hol.gr
www.dimofon.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ
ΜΕΛΩΝ / ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ
ΚΟΡΟΠΟΥΛΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ
ΚΟΡΟΒΕΣΗ ΕΛΕΝΗ

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΜΕΛΩΝ
ΙΔΙΩΤΕΣ: 10 ΕΥΡΩ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ/ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ: 25 ΕΥΡΩ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΥΛΗΣ & ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΗΣ
Πρόεδρος Δ.Σ.

ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ
(Τηλ.Fax.: 210 555.82.91)

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ-ΕΚΤΥΠΩΣΗ
Γιάννης Σπαρβέρης
Τηλ.: 210 5555960 - Fax: 210 5550928
e-mail: spdesigner2002@yahoo.gr

Τα επώνυμα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις
εκείνων που τα υπογράφουν.

Επιτρέπεται η μνηματική ή ολική
αναδημοσίευση άρθρων, υπό την
προϋπόθεση
ότι θα αναφέρεται η πηγή τους.

(Η ύλη για το τεύχος <έκλεισε> στις 30/9/2006)

Εκφράζουμε τη λύπη μας

Εξαιτίας κάποιας βλάβης στον Ηλεκτρονικό
Υπολογιστή μας, κάποιοι παραλήπτες
ΔΕΝ ΕΛΑΒΑΝ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ.

Λυπούμαστε γι αυτή την ανωμαλία που δεν
οφείλεται ούτε σ εμάς ούτε είναι θέμα πληρωμής
αφού, ως γνωστόν, ο **ΔΗΜΟΦΩΝ** στέλνεται
ΕΝΤΕΛΩΣ ΔΩΡΕΑΝ προς όλους όσοι τον θέλουν
και το ζητούν.

Όμως υπήρξε και μια καλή συνέπεια, επειδή
αρκετοί από αυτούς που δεν έλαβαν κανονικά το
τεύχος τους έσπευσαν να ρωτήσουν τι συμβαίνει
και με τον τρόπο αυτό **ΑΝΑΝΕΩΣΑΝ** αισθήματα
αγάπης και εκτίμησης για τούτη τη διακονία.

Αν και εκ μέρους μας κάνουμε κάθε δυνατή
προσπάθεια να αποκατασταθεί ο κατάλογος των
παραληπτών, επειδή δεν είναι βέβαιο ότι θα
εξαλειφθούν όλα τα λάθη, παρακαλούμε όσους
συνεχίζουν να λαμβάνουν κανονικά το τεύχος τους
και γνωρίζουν άλλους παραλήπτες, ας ρωτήσουν
αν το έχουν λάβει και εκείνοι, και σε αντίθετη
περίπτωση, ας επικοινωνήσουν μαζί μας στο τηλ.
6973004411 ώστε να γίνει ορθή ενημέρωση του
αρχείου. Με την ευκαιρία, υπενθυμίζουμε ότι
μπορείτε να γράφετε και νέους παραλήπτες, άτομα
που **ΕΚΤΙΜΟΥΝ** και **ΘΕΛΟΥΝ** να λαμβάνουν το
περιοδικό "**ΔΗΜΟΦΩΝ**" χωρίς καμία υποχρέωση.

Με τιμή και εκτίμηση

Η συντακτική ομάδα του περιοδικού.

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

του Νικολάου Λαζάρου

Γ. Ράριο πεδίο

1. Μαγούλα

Στη διαδρομή Ελευσίνα-Χάνι Καμπόλη, νοτιανατολικά από το χωριό Μαγούλα, στο σημείο τομής της προηγούμενης διαδρομής με το δρόμο της Αθήνας "Μαγούλα-Τζούμπα Κατσίκι-Χάνι Μανώλη-Ιερά Οδός", διαδρομή η οποία καταργήθηκε λόγω της κατασκευής του στρατιωτικού Αεροδρομίου, στους "Βλάχους" του Πουκεβίλ⁵⁷, βρίσκεται το χάνι Βλάχου, το οποίο καταγράφει ο Δημήτριος Καμπούρογλου⁵⁸. Ήταν στη στροφή προς Δερβενοχώρια, 300μ. περίπου νότια, πριν από το Θριάσιο Νοσοκομείο.

Μετά, σε απόσταση 6 χιλ., εκεί που ο δρόμος ακουμπάει τον Σαρανταπόταμο, είναι το χάνι Καμπόλη. Εκεί, ο Σαρανταπόταμος πλάταινε και έδινε τη δυνατότητα, ακόμη κι όταν είχε νερό, να περνιέται "από μέσα". Εκεί ήταν και το "Πέρασμα της Δημοσίας". Το χάνι Καμπόλη ήταν δίδυμο με το χάνι Αδάμ. Σώζεται σχεδόν ατόφιο.

"Πρέπει να είναι από την εποχή του Τούρκου και πιο παλιό", λέει ο απόγονος της οικογένειας Αθ. Καμπόλης, από τη Μαγούλα, ο οποίος το λειτουργεί τα Σαββατοκύριακα ως παραδοσιακό, εξοχικό εστιατόριο.

Ο ίδιος μας λέει πως δεν έχει ακούσει ούτε από τον παππού του (τον οποίο γνώρισε) ποιος και πότε το έκτισε. "Το μόνο που ξέρω είναι πως εδώ παρακάτω, στο ρέμα, οι ληστές σκότωσαν τον παππού μου. Έτσι έλεγε ο πατέρας μου". (Ποιον παππού κατά σειρά ;).

Αλλά ας δούμε τι γράφει ο Εντμόντ Αμπού : "Μπήκα στο χάνι, ξύπνησα τον χανιτζή. Αγόρασα είκοσι πέντε φορτώματα άχυρα και για πληρωμή τον σκότωσα", δίνουν αναφορά τα παλληκάρια στον λήσταρχο Χατζησταύρο, έξω από τη Χασιά.

Άλλος, "Σαράντα οκτώ δουκάτα. Αυτά είναι από την Χασιά". Το χωριό της Χασιάς ήταν έρημο, όπως το χάνι στα Καλύβια. "Πλάκωσαν ληστές από παντού, δεν το καταλάβατε ευλογημένοι", ρώτησε ο καλόγερος⁵⁹, ο οποίος ενδέχεται να είναι ο ιδιοκτήτης του χανιού της Χασιάς⁶⁰.

Περιστατικά σαν τα παραπάνω δεν σπάνιζαν σε αυτές τις εποχές και, καθώς αφορούν την περιοχή, ενδέχεται το περιστατικό να αναφέρεται στη δολοφονία του χανιτζή Καμπόλη !

2. Ελευσίνα

Τα χάνια της Ελευσίνας ήταν παραταγμένα επί της Ιεράς οδού-Θηβών, σε ένα τμήμα ενός χιλιομέτρου περίπου. Μπαίνοντας στην Ελευσίνα από την Αθήνα, επί της Ιεράς οδού, στην τομή με την οδό Δήμητρος προς την πλευρά του Αρχαιολογικού χώρου, υπήρχε το χάνι Σαμαρτζή. Απέναντι διαγώνια, γωνία Ιεράς οδού και Περσεφόνης βρισκόταν το χάνι Πέππα. Διακόσια μέτρα μετά, στη στροφή προς Μαγούλα ήταν το χάνι Κοροβέση⁶¹. Πεντακόσια μέτρα πριν από το δίχαλο της παλαιάς Εθνικής οδού προς Μέγαρα-Θήβα (στον φόρο) το υπήρχε χάνι Γιωργάκη⁶².

3. Σκάλα Κουντούρας

Ο Πουκεβίλ γράφει στα 1810 : "από αρκετά μεγάλο ύψος κατεβαίνουμε στο χάνι, τα τελωνεία και τα μαγαζιά της Κουντούρας, 9 χιλ. από το χωριό Κουντούρα που βρίσκεται δυτικά στα ορεινά, 7,5 χιλ. περίπου από την Ελευσίνα και δεκατρία από τα Μέγαρα". Πρόκειται για το Χάνι της Σκάλας της Κουντούρας.

"Οι Υδραϊκές σακολέβες έρχονται να φορτώσουν δέρματα, λάδι, ρετσίνα, κρασί και λίγο στάρι που μάζευαν από τα γύρω χωράφια". Ο Πουκεβίλ γράφει ακόμη πως οι αποστάσεις θεωρούνται ακριβείς κατά προσέγγιση⁶³.

4. Μέγαρα

Η ασφαλέστερη και πιο προσοδοφόρος πηγή για τα χάνια της περιοχής Μεγάρων είναι ο Μελ. Μπεναρδής.

Η ζωντανή μνήμη, 60 χρόνια μετά από αυτόν, έχει εξασθενήσει αρκετά. Οι ηλικιωμένοι στα καφενεία των Μεγάρων θυμούνται το χάνι στο Δερβένι. Και ότι ίσως να υπήρχε και στην είσοδο της πόλης, από την πλευρά της Αθήνας. Τα ταξιδιωτικά κείμενα των περιηγητών προσφέρουν λίγα στοιχεία. "Μετά από κάποιους ελιγμούς στους δρόμους των Μεγάρων ή μάλλον στα βρόμικα και μικρά σοκάκια, που χρησιμεύουν για δρόμοι στην Ανατολή, φθάσαμε στο Πανδοχείο όπου θα κοιμόμαστε. Είναι αλήθεια ότι το δωμάτιο αυτό δεν ήταν τίποτε περισσότερο από ένα κατάλυμα χωρίς παράθυρο, χωρίς κρεβάτι, χωρίς έπιπλα. Ένα μέρος, τέλος, που στην Ευρώπη δεν θα προοριζόταν για ανθρώπινο πλάσμα. Όσο για το φαγητό, έπρεπε να αρκεστώ σε μια ομελέτα με αυγά πολύ αμφίβολης φρεσκότητας, σε μερικά σταφύλια Κορινθιακά και σε κρασί τόσο ζαχαρωμένο, ώστε θα είχα προτιμήσει νερό, αν το νερό πινόταν στα Μέγαρα"⁶⁴.

Ποιο και που ήταν το πανδοχείο δεν είναι δυνατόν να διευκρινισθεί.

Πιθανόν στην έξοδο των Μεγάρων προς το Δερβένι ή στο Δίστρατο.

Ο Πουκεβίλ φιλοξενήθηκε σε σπίτι των Μεγάρων, το οποίο βρήκε πολύ καθαρό, στα στάθμευσε στο караβάν σεράι, προφανώς στο χάνι Δερβένι, που από λάθος, μάλλον, το τοποθετεί στο Κανδήλι⁶⁵. Ίσως πάλι να υπήρχε χάνι και στο Κανδήλι και να συγχέει τα ονόματα.

Ο Μπεναρδής λέει πως υπήρχε χάνι προς την κατεύθυνση των Αθηνών⁶⁶, το οποίο χαρακτηρίζει "σταθμόν ανταποκρίσεως". Άλλο σταθμό αναφέρει "εις Πίκκα". Χάνι της Κινέτας το αναφέρει ο Du Moncel στα 1843⁶⁷:

"Στη θέση αυτή βρισκόταν ιερό του λατώου Απόλλωνος, με το οποίο συνδέουν λείψανα που είχαν παρατηρήσει παλαιότεροι στο χάνι της Κινέτας". Στο 57ο χιλ. της Παλαιάς Εθνικής οδού Αθηνών - Κορίνθου όπου και το ρέμα της Πίκκας.

"Έτερος σταθμός ελειτουργεί εις Μαλιαγοκρίτσαν⁶⁸". Δηλαδή, βάσει αυτού του στοιχείου, πρέπει να τοποθετηθεί είτε στην είσοδο είτε στην έξοδο, προς το Κρύο πηγάδι, όπου σημειώνεται στο χάρτη η Μαλιαγοκρίτσα ή Αχλαδοκορυφή, δηλαδή κάπου στην πλάτη της Ψάθας⁶⁹. Σύμφωνα όμως με την προφορική παράδοση, χάνι υπήρχε και στο Δίστρατο των Μεγάρων, του οποίου οι δραστηριότητες ήταν . . . ποικίλες⁷⁰.

5. Χάνι Δερβένι

Το πιο σημαντικό χάνι της περιφέρειας Μεγάρων πρέπει να ήταν αυτό στο Δερβένι. "Ήτο παρά την θέσιν Παληόπυργον, Μουρέα και ακριβώς πλησίον των αμπελώνων του Καλλιόστρα, Λιάκου Κούνουπα και άλλων. Σώζονται ακόμη τα θεμέλια του και μέρος των ερειπίων του". Δεκαπέντε χιλιόμετρα από τα Μέγαρα, προς τον Αέρα των Γερανίων.

Δερβένι, λέξη τουρκική που σημαίνει στενά περάσματα, είσοδος πυλών, σύνορα. Ο πλακόστρωτος δρόμος-καλντερίμι, διακρίνεται στα περισσότερα σημεία. "Ήτο σταθμός ανταποκρίσεως επί τουρκοκρατίας, ο οποίος ευρίσκετο επί της Τριπολιτσάς εις Κων/πολη οδόν", γράφει ο Μεγαρεύς Μπεναρδής.

Προφανώς, ο Μπεναρδής αναφέρει τους σταθμούς ανταποκρίσεως, όπως τα ονομάζει, και όχι όλα τα χάνια.

Αξίζει να δούμε τι γράφει ο Πουκεβίλ για το Δερβένι στα 1810. "Κατά τις 6 το πρωί, που αρχίζει να χαράζει, διαπίστωσα ότι περπατούσαμε σε έναν φαρδύ ωραίο εξοχικό δρόμο, που ώδευε προς το Δερβάνι. Αρχίσαμε να ανεβαίνουμε μια πλαγιά όλο πεύκα, όταν ακούσαμε τους φρουρούς του μεγάλου περάσματος να ουρλιάζουν απαίσια. Από κάποιο υπόστεγο, είχαν βγει άνθρωποι βρώμικοι και κατάμαυροι από καπνιά, σημαίνοντας συναγερμό και οι γύρω φρουροί ανταποκρίθηκαν με παρατεταμένες κραυγές.

Εν ριπή οφθαλμού όλοι οι φύλακες πήραν τα όπλα.

Κατευθυνθήκαμε προς τον σταθμό "Κανδήλι", όπου μένει ο λοχαγός του Δερβέναγα και σταματήσαμε στο Καραβάν Σεράϊ, που αποτελεί κατάλυμα για εμπόρους και περιηγητές. Μια και δεν απαιτείται διαβατήριο για να εισέλθει κανείς στον Μοριά, μας έκαναν πολύ λίγες ερωτήσεις. Ο οδηγός μου, αφού έδωσε τα δώρα στον επικεφαλής του σταθμού, μας ανήγγειλε πως μπορούσαμε να φύγουμε όποτε θέλαμε.

Οι άμαξες ετοιμάστηκαν⁷¹. Εξ αυτού βέβαια συνάγεται και πως ο δρόμος ήταν αμαξωτός.

Από διηγήσεις αιωνοβίων μαθαίνουμε πως "στο χάνι πιάκανε το κανόνι του Δράμλλη, ο γέρο Γιάννης ο Καμαρέδος, δύο καλόγεροι του Αη Γιαννιού του Μακρυνού και ο Νικολός ο Κουλουριώτης", γράφει ο Μεγαρίτης Μπεναρδής⁷².

Αλλά και από το ανέκδοτο έγγραφο της συλλογής του ίδιου συγγραφέα, το ίδιο το τελευταίο ημερολόγιο του χανιού-σταθμού, έχουμε πολύτιμες πληροφορίες για τη λειτουργία του, ως σταθμού ανταποκρίσεως.

"Το ανέκδοτο τούτο έγγραφο της συλλογής μου έχει ως εξής":

26 : " 1821 Φεβρουαρίου 4, γράφω δια τους Κορθιώτες :

Αρχή που ήτο ο Μπεεφέντης	γέμια	11
Ένα άλογο ημέραι 11	"	11
Γιώργης Κακάκας πήγε και ήλθε άλογα 4	"	8
Μίκιος και Γιωργός πήγαν και ήρθαν άλογα 10	"	20
Γιάννης Παραλίκης με το Σεήζη	"	7
Του Καρδάσενα το παιδί με το ασήκη τα άλογα		10
Πήγε και ήρθε	"	56

Καλαός και Ντουκούλης με το κιπανέ, άλογα 14	"	14
Στο γύρισμα ο Ντουγκούλης και Γιώργης του Θεοχάρη	"	11
Κωσταντής όπου ήταν με τον Ντουγκούλη άλογα 3	"	4
Γιώργης Κορδώσαινας από Αθήνα άλογα 5	"	5
Παραλίκης πήγε και ήρθε άλογα 4	"	8
		98

Θανάσης Καρδάκης άλογα 6	"	6
18. Κωνσταντής Τρικαλίτης άλογα 2	"	2
18. Γιώργος Λύκος άλογα 4	"	4
21. Γιάννης Παραλίκης άλογα 1	"	1
27. Κακάκας με το τουρκάκι του άλογα 2	"	4
27. Καρδαπεινός άλογα 4	"	4
27. Από Αθήνα Καινουργός άλογα 4		
Μαρτίου 2		
Σπύρος Τρικαλίτης άλογα 4	"	8

Από Αθήνα Κακάκας με το τουράκι του άλογα 3 " 12
 *25. Γιώργος Λύκος πήγε και γύρισε άλογα 3 " 8

Οι αριθμοί μπροστά αφορούν ημερομηνίες.

Αυτή είναι η τελευταία εγγραφή : Γιώργος Λύκος ή και Λίκος, ο άλλως ονομαζόμενος Γιώργης Χελιώτης, ο οποίος μαζί με άλλους αναφερόμενους (Γιάννη Παραλίκη, Σταύρο Τρικαλίτη), κατά τις τελευταίες εγγραφές του ημερολογίου, πρωτοστάτησαν κατά την επανάστασιν.

Αλλά και εκ του κατωτέρω ημερολογίου του Δερβένι Χάνι Μεγάρων, αρχομένου από 4ης Φεβρουαρίου 1821 και διακοπόμενου την 25η Μαρτίου 1821 ημέραν της επανάστασης, μας πείθει ότι ο τουρκικός ούτος σταθμός του χανιού έπαυσε λειτουργών ως κρατικός οργανισμός την ημέραν της επαναστάσεως⁷³.

Για την ευρύτερη περιοχή των Μεγάρων, παρότι αριθμούνται πέντε, το "χάνι" ήταν ένα. Στο Δερβένι⁷⁴.

Η σημασία του, λόγω της θέσεώς του, αλλά και λόγω του μεγέθους του, πιθανά προσέδωσαν σε αυτό τη δυναμική, ώστε να αποτελεί "το χάνι" καθώς επίσης να λέγεται και караβάν сараи.

Δ. Διαδρομή : Μάνδρα-Κάζα

Στον κορμό της κύριας διαδρομής, από τη Μάνδρα προς τις Ερυθρές (Κριεκούκι), σε κομβικά σημεία επαφής με άλλες δευτερεύουσες, βρίσκουμε να είναι τοποθετημένα πολλά από τα χάνια της Δυτικής Αττικής. Ή, πάλι, πριν ή μετά από ένα δύσκολο πέρασμα, όπως η ανάβαση της Αγίας Σωτήρας (ύψος 450μ. περίπου) από Βίλια (ύψος 300μ. περίπου), σε απόσταση 3 περίπου χιλιομέτρων, η οποία εκτός των άλλων "έκλεινε" από τα χιόνια μερικές φορές το χρόνο.

Δυσκολία την οποία είχε και το πέρασμα της Κάζας-Κιάφας Ερυθρών, σε μεγαλύτερο βαθμό.

Στην θέση Βιλιάρη, 5 χιλ. από τη Μάνδρα, στον Άγιο Χαράλαμπο, ήταν το χάνι Στάθη. Το κτίριο, που υπάρχει ακόμη, δείχνει κατασκευή νεότερων χρόνων. Οι ξυλοδεσιές της οροφής του δώματος, το οποίο αποτελούσε τον Μουσαφίρ οντά, όμοιες με τις ξυλοδεσιές από τις αυλόπορτες της Μάνδρας, δείχνουν κατασκευή τουλάχιστον του περασμένου αιώνα. Δίπλα από την κουζίνα υπάρχουν υπολείμματα των ντουβαριών του γκρεμισμένου στάβλου, ενώ αντέχουν ακόμη τα χαγιάτια πίσω του.

Μέσα στην κουζίνα, σώζεται η στέρνα νερού, αλαδοειδής μέσα στη γη, με μαρμάρينو, αυλακωμένο από τη χρήση αιώνων, στόμιο.

Σε απόσταση 15μ. δυτικά, σύντροφος από τα παλιά, υπάρχει ατόφια, εκτός χρήσεως, περίτεχνη πέτρινη γέφυρα⁷⁵. "Και ιδιώται ίδρυσον τοιαύτα εις μεγάλα κέντρα, εις διάφορα σημεία εμπορικών οδών και παρά γεφύραις, εις τα οποία οι μακράν διανύοντες πορείαν ηδύνάτο να καταλύουσιν και αναπαύσασιν εαυτούς και τα υποζύγια των".

Ακριβώς δίπλα στον Άγιο Χαράλαμπο, εκατό μέτρα μετά το προηγούμενο, υπάρχουν τα περισσότερα από τα κτίσματα του χανιού, του Παναή Μαρούγκα⁷⁶. Η λιθοδομή, πάχους 0,70 μ., και γενικά η όψη του δείχνουν την παλαιότητα της κατασκευής του. Λειτουργεί ως παραδοσιακή εξοχική ταβέρνα, με την ονομασία "Το Χάνι".

Δίπλα του σώζεται κτίριο, το οποίο τον περασμένο αιώνα λειτουργούσε ως "καζάρμα", σταθμός Χωροφυλακής. Το δίδυμο αυτών των χανιών ήταν τοποθετημένα στην τομή των διαδρόμων : Θήβας - Αθήνας και Χαλκίδας - ΒΑ Αττικής, προς Καντήλι - Μέγαρο - Κόρινθο.

Στο "σαμάρι" του περάσματος της Αγίας Σωτήρας υπήρχαν άλλα τρία : προς την πλευρά της εκκλησίας, το χάνι του Σκούρτη. Απέναντι, αριστερά του δρόμου, ήταν το χάνι του Τσάμου. Λειτουργεί, και αυτό, ως εξοχική ταβέρνα, καθώς σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του. Λίγα μέτρα μετά, ήταν το χάνι του Δούκα. Εκεί αποσχιζόταν και η Δημοσία (οδός) προς Μέγαρο - Κόρινθο, από Κοκκιναριά, Αγ. Τριάδα, Κανδήλι.

Στα Παλαιοκούντουρα, 500μ. μετά το ύψωμα της Αγίας Σωτήρας, δέσποζαν δυο χάνια, καθώς ήταν τοποθετημένα πριν από το γύρισμα της Δημοσίας προς Κόρινθο μέσω Μεγάρων αλλά και ακριβώς στη στροφή, προς την ίδια κατεύθυνση, μέσω της διαδρομής της Αρχαίας Ερένειας προς Μέγαρο - Κόρινθο. Επίσης, το σημείο αυτό αποτελούσε το σημείο επαφής της κύριας διαδρομής, από Χαλκίδα - ΒΑ Αττική μέσω Δερβενοχωριών - Οινόης προς Μέγαρο - Κόρινθο.

Το ένα ήταν το χάνι του Βουργάρη. Το διώροφο κτίριό του υπήρχε και λειτουργούσε και αυτό σαν παραδοσιακή ταβέρνα ως το 1970.

Ένα πέτρινο αγκωνάρι και η στέρνα του είναι τα μόνα ίχνη που δηλώνουν την ύπαρξή του.

Το άλλο ήταν το χάνι του Κοροπούλη. Διώροφο και αυτό, είχε την τύχη του προηγούμενου⁷⁷. Άγνωστο γιατί ο Καμπούρογλου μιλάει για ένα μόνο χάνι, πανδοχείο στα Παλαιοκούντουρα⁷⁸. Αν και αυτό παρατηρείται και στη στρατιωτική εγκυκλοπαίδεια: "Δεξιά της προς Θήβας οδού και εις απόστασιν ώρας και πλέον από το Χάνι Παλαιοκοντούρων εύρηται θέσις τις Φίχθι καλουμένη".

Εν τη θέσει ταύτη εφονεύθη ο καπετάν Κολιός, κατά το έτος 1855, εν συμπλοκή μετά πολυπληθούς ληστρικής συμμορίας, υπό τους τρομερούς της εποχής εκείνης ληστάρχους : Κακαράπην και Νταβέλην⁷⁹.

Πρόκειται για τον Ελευσίνιο καπετάνιο Κολιό, πατέρα του στρατηγού Γ. Νικολαΐδη⁷⁹.

Στο Παλαιοχώρι, δύο χιλιόμετρα μετά τα προηγούμενα, υπήρχε το χάνι Κολοβού⁸⁰. Το χάνι αυτό ήταν τοποθετημένο στο "χιαστί" των διαδρόμων, από Ανατολική Αττική δια του Καταδέματος και του Βορ. Θριασίου προς Δυτική και ΒΔ Αττική. Ευρίσκεται πολύ πλησίον της τοποθεσίας Φίχθι, στη στροφή προς Αγ. Γεώργιο,

Ψάθα, Κρύο Πηγάδι, Πόρτο Γερμενό.

Ακολουθώντας την κύρια διαδρομή προς Κάζα, σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων, στη θέση Πουρνάρι, υπήρχε άλλο δίδυμο χανίων.

"Υστερα από αρκετές ώρες δρόμο (από τη Μάνδρα) και διάφορα σκαμπανεβάσματα στις πλαγιές του βουνού, τα τέσσερα ισχνά άλογα μας σταμάτησαν μπροστά σε ερημικό και ανεμοδαρμένο χάνι που το έλεγαν Πιρνάρι (Pirnari)"⁸¹. Χάνι του Δούκα⁸², το λέει η προφορική παράδοση της περιοχής. Ένα πελώριο, σαν μεγάλη λεύκα, πουρνάρι σκιάζει την αυλή του. Στη σκιά του και το μικρό εκκλησάκι Αγ. Γεώργιος. Το χιλιόχρονο πουρνάρι έχει δώσει το όνομά του στην περιοχή. Ποιος ξέρει πόσους αιώνες στέκουν εκεί σφιχτοαγκαλισμένα !

Χάνι Πουρνάρι ή του Δούκα. Διατηρούνται οι δύο από τους τρεις χώρους του, διαστάσεων 7 X 8, ενώ ο τρίτος, πιθανόν με ίδιες διαστάσεις, ο οποίος θα πρέπει να ήταν ο κύριος χώρος υποδοχής, χάσκει μισογκρεμισμένος.

Η ακραία δεξιά λιθοδομή ή και μέρος του, καθώς και η πιθανή κουζίνα του, έχουν γίνει εξοχική κατοικία.

Οι χώροι του (όπως και του χανιού της Κάζας) ήταν κατά "παράθεσιν". Στον χωρίς εξωτερική πόρτα μεσαίο χώρο υπάρχουν τα παχιά με το ξύλινο χείλος και τους χαλκάδες για το δέσιμο των ζώων.

Η επικοινωνία με την αυλή ασφαλώς γινόταν από την είσοδο του ακραίου, αριστερά, χώρου, με το οποίον επικοινωνούσε, και ο οποίος θα πρέπει να αποτελούσε αποθήκη και βοηθητικό χώρο υποδοχής.

Το δάπεδό του είναι χωμάτινο ή από πέτρες του φυσικού περιβάλλοντος, όπως ακριβώς περιγράφονται από τους περιηγητές. Ίδιο είναι και το δάπεδο στους βοηθητικούς χώρους και στάβλους του χανιού Καμπόλη. Είχε προσανατολισμό νοτιοανατολικό.

Σε απόσταση 150 μέτρων ήταν το χάνι Κουλουμπή⁸³. Διατηρείται ατόφιο. Ωραία μετασκευασμένο, λειτουργεί ως εξοχική ταβέρνα με την επωνυμία "του Καραϊσκάκη"⁸⁴. Το όλο κτίσμα είναι διαστάσεων 10 X 30, σε τρεις χώρους, με προσανατολισμό ανατολικό. Εξ αριστερών προς τα δεξιά ήταν οι αποθήκες, ο στάβλος και ο μουσαφίρ οντάς.

Μπροστά από τον μουσαφίρ οντά σχηματίζεται, περίπου σε σχήμα γάμα, ένας επιπλέον χώρος 8 X 10 με χαγιάτι, ο οποίος ήταν ο χώρος υποδοχής, το μαγαζί. Η κουζίνα ήταν δεξιά, μετά το μαγαζί με το οποίο επικοινωνούσε. Σώζονται τα τούβλα του δαπέδου των αποθηκών, ενώ το δάπεδο του μαγαζιού και του μουσαφίρ οντά ήταν από μαύρες πέτρινες πλάκες, καθώς λέει ο κυρ Παναγιώτης.

Στην αυλή του υπάρχει η στέρνα του νερού και παραδίπλα, στην άκρη αριστερά, μετά τις αποθήκες, γκρεμισμένο το σπίτι του χανιτζή.

"Μικρό παιδί δούλευα στο χάνι εδώ, που το νοίκιαζε ο πατέρας μου. Αν τραβήξουμε την ψευδοροφή, θα δεις την κάπνα στο ταβάνι.

Όσοι διανυκτέρευαν, το χειμώνα κοιμόντουσαν καταγής γύρω από την φωτιά που έκαιγε στην μέση του μουσαφίρ οντά".

"Στα Τσατάλτζα (Φάρσαλα), σε ένα χάνι που είναι συνδεδεμένο με το ταχυδρομείο της πόλης, δείπνησα και πέρασα το βράδυ με 4 - 5 Τούρκους. Η παρέα καθόταν σε χαλάκια γύρω από την φωτιά", περιγράφει ο H. Holland για το 1812 - 13⁸⁵.

Ο κυρ Παναγιώτης λέει με καμάρι πως εκεί υπογράφηκε η τελευταία συμφωνία του ΕΛΑΣ από τους Σβώλο, Κόκκαλη, Σιάντο, Καρανάσο κ.ά.

Στην Οινόη (το Μάζι), τρία χιλιόμετρα από το προηγούμενο, υπήρχε το χάνι Κωστ'Γιατρού. Αυθεντικές πληροφορίες γι'αυτό μας δίνει ο γιος του ανωτέρω.

Διατηρείται το μεγαλύτερο του μέρος, το οποίο, μετασκευασμένο, λειτουργεί ως ταβέρνα. Λειτουργήσε ως κλασσικό χάνι έως το 1950, εποχή κατά την οποία η μεταφορά και το ταξίδι γίνονταν ακόμη και με τα παλαιά μέσα. Διέθετε τους χώρους των χανίων και, επιπλέον, μάνδρα για την ασφάλεια των φορτίων.

Επίσης, "στα βαρέλια" (ειδικός ημιυπόγειος χώρος στην πίσω αυλή), έμπαινε κρασί, σε μεγάλο αριθμό βαρελιών, για τις ανάγκες του χανιού αλλά και για πούλημα.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του κυρ Χρήστου "η ηλικία του πρέπει να είναι τριακοσίων ετών και πάνω, αν και κανείς ποτέ δεν έχει μιλήσει γι'αυτό".

Στη γωνία της διασταύρωσης προς Όσιο Μελέτη - Δερβενοχώρια, υπήρχε η στέρνα και οι ποτίστρες των ζώων, έως το 1970.

Στην ίδια διαδρομή, λίγο μετά τη στροφή για τα Βίλια, πριν από το "στήθωμα" της Κάζας, στη σκιά του λόφου που στεφανώνει το φρούριο των Ελευθερών, ήταν το χάνι της Κάζας.

Σώζεται ατόφια η λιθοδομή του και η πέτρινη στέρνα. Οι χώροι του είναι διαστάσεων 8 X 25. Παρότι η βαρυχειμωνιά, στο σημείο αυτό, είχε δυτικό.

"Φθάνοντας στην κοιλάδα, που στο βάθος της βρίσκεται η Κάζα, έχουμε απέναντί μας τον Κιθαιρώνα, σκεπασμένο με χιόνια στην κορυφή του. Καταλύουμε σε ένα Χάνι που διόλου δεν μοιάζει με χάνι.

Μεγάλο άσπρο σπίτι κοντά στον σταθμό Χωροφυλακής. Δύο τζάκια στα μακρόστενο δωμάτιο όπου βρισκόμαστε - μήπως οι έλληνες φοβούνται υπερβολικά το κρύο;"⁸⁷.

Ο σταθμός Χωροφυλακής (καζάρμα) σήμερα είναι μια επιβλητική πέτρινη εξοχική κατοικία. Καθώς δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες, καταγράφεται σαν χάνι της Κάζας, ή Χάνι Μιχαλάκη.

Σε αυτό ξεκουράζονταν όσοι είχαν να περάσουν τη δύσβατη, από τις βροχές και τα χιόνια, Κάζα (υψόμετρο 500 μ.) προς την Κιάφα Ερυθρών (υψόμετρο 650 μ.) ή όσοι την είχαν περάσει, ερχόμενοι από τις Ερυθρές.

Ε. Ερυθρές

Στις Ερυθρές, μέσα στο χωριό, στην αρχή του κεντρικού δρόμου (με κατεύθυνση προς Θήβα), ήταν το χάνι του Τζουμέρη⁸⁸. Ενώ προς την έξοδο, σε απόσταση 150 μ. από το χάνι Τζουμέρη, ήταν το χάνι του Γέρου⁸⁹.

Η παράδοση του τόπου⁹⁰ τα θέλει ηλικίας 200 - 300 χρόνων. Αλλά αυτό επιβεβαιώνεται από τη διήγηση του Γκουσταύου Φλωμπέρ: "Χωμένο στο χιόνι σαν Ρώσικο χωριό, τα Κόκλα. Θα χαθούμε αν θελήσουμε να περάσουμε τον Κιθαιρώνα. Ο Γιώργης ζητάει έναν οδηγό, κανένας δεν θέλει να έρθει. Συνεχίζουμε. Το παγούρι με το ρακί, μου είναι τώρα χρήσιμο.

Προχωρούμε στη βορεινή πλαγιά του Κιθαιρώνα, πλησιάζοντας, όσο μπορούμε, τα ριζά του, για να βρούμε το δρόμο. Για να συνεχίσουμε ως την Κάζα θα έπρεπε να τον γνωρίζουμε. Σε λίγο αντικρύζουμε κάτι σπίτια. Κανένας θόρυβος στο χωριό, ούτε ένα φως, όλοι κοιμούνται κάτω από το χιόνι.

Ο Χωροφύλακας και ο Γιώργης χτυπάνε δύο πόρτες. Ένας φοβιτσιάρης - στην Τρίτη - δέχεται να μας ανοίξει. Ποτέ δεν θα ξεχάσω σε όλη μου την ζωή τον τρόπο, ανάκατο με οργή, εκείνης της ανθρώπινης φωνής. Ο ίδιος μας οδηγεί στο χάνι όπου μας ανοίγουν.

Μπαίνουμε σε ένα μεγάλο σταύλο γεμάτο καπνό, όπου βλέπω μια φωτιά!

Φωτιά! Κάποιος εκεί με απαλλάσσει από την κουβέρτα μου.

Δειπνήσαμε με καμιά δωδεκαριά αυγά ομελέτα που μας ψήνει μια ηλικιωμένη γυναικούλα, κυρά σε αυτό το χάνι.

Ήπια ρακί, κάπνισα, ζεστάθηκα, ψήθηκα, συνήλθα, κοιμήθηκα δύο ώρες πάνω σε μια ψάθα και κάτω από μια κουβέρτα γεμάτη ψύλλους, που μου δάνεισε η οικοδέσποινα. Τα άλογά μας, τρώνε, τα ξύλα ανάβουν και καπνίζουν. Κάθε τόσο σηκώνομαι και πηγαίνω να φέρω ξύλα που τα αγκάθια τους μου μπαίνουν στα χέρια. Οι άλλοι ταξιδιώτες κοιμούνται γύρω από την φωτιά. Όταν καταφθάνει κάποιος φωνάζουν: Χανιτζή άνοιξε! Η πόρτα ανοίγει, ο άνθρωπος μπαίνει με το άλογό του ξαναμένο, η πόρτα ξανακλείνει, το άλογο θα πάει να στρωθεί στο παχνί κι ο άνθρωπος θα κουρνιάσει κοντά στη φωτιά.

Ύστερα όλα γίνονται ήσυχα. Ποικίλα ροχαλητά των κοιμισμένων⁹¹.

Ασφαλώς, πρόκειται για το ένα από τα δύο χάνια των Ερυθρών, αφού έφυγαν από τα Κόκλα (Πλαταιές) και δεν έφθασαν στην Κάζα.

Άρα, το χωριό που συνάντησαν ήταν αυτό.

Στα χάνια της ενότητας των Ερυθρών, ανήκει και το χάνι Λιλιάτση, ενάμισυ χιλιόμετρο βορειοανατολικά προς την Παντάνασσα, στη διαδρομή Κόκλα (Πλαταιές) - Ερυθρές - Αρχαίες Υσιές - Τανάγρα. Ανάμεσα στις Ερυθρές και τις Αρχαίες Υσιές, εκεί που η παραπάνω διαδρομή έτεμνε την αρχαία διαδρομή Κάζας - Θηβών, της οποίας το λιθόστρωτο διακρίνεται ακόμη. Στα βορεινά αναχώματα από τη διαπλάτυνση των δρόμων, διακρίνονται τα αγκωνάρια του, ανακατεμένα με σπασμένα κεραμίδια και τούβλα.

Η ζωντανή παράδοση τα θέλει να είναι πάνω από εξακοσίων χρόνων.

Ένα ακόμη χάνι της περιοχής των ερυθρών πρέπει να θεωρηθεί και το αναφερόμενο από τους Spon και Wheeler, στα 1675⁹².

"Στον δρόμο που οδηγεί στην Αττική, κοντά στον Κιθαιρώνα, η συντροφιά των περιηγητών βρίσκει ένα χάνι πλάι σε μια πηγή, όπου αρκούδες, λύκοι και αγριογούρουνα κατέβαιναν να ξεδιψάσουν".

Περιοχή με νερά τρεχούμενα, όπου λειτουργούσε και νεροτριβή, ήταν το Βεργκουτιάνι, τρία περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά από το χωριό, κοντά στον Κιθαιρώνα και πάνω στη διαδρομή που αναφέρουν οι Spon και Wheeler⁹³.

Αν γίνει δεκτό, λοιπόν, ότι βρισκόταν το χάνι αυτό στο Βεργκουτιάνι και λειτουργούσε στα 1675, τότε, είναι δυνατόν να εικάσει κανείς πολλά γύρω από το θέμα της ηλικίας των χανιών του χώρου.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

Οι άνθρωποι πάντοτε, "ήσαν ηναγκασμένοι πολλά να μηχανώνται προς αναζήτησιν των ελλειπόντων"⁹⁴.

Ο λόγος αυτός, της κάλυψης των αναγκών, τους οδήγησε στο ταξίδι και στο εμπόριο. Δραστηριότητα η οποία ήταν βασισμένη στο κατάλυμα. Μοιραία λοιπόν, εν προκειμένω, το χάνι βρέθηκε στο επίκεντρο του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού γίγνεσθαι. Ήταν το "σταθερό βήμα του ταξιδιού".

Και φυσικά, ο ορισμός αφορά είτε τα τεράστια, φρουριακής κατασκευής, αστικά ή μη κτίρια της Ανατολής, όπως το οκταγωνικό Madel - I - shah του Ιράν ή το παραλληλόγραμμο Aminabadh της Περσίας⁹⁵ ή το Σολού Χαν του σουλτάνου Βαγιαζίτ, "το μεγαλύτερο από τα 16 εμπορικά χάνια της Θεσσαλονίκης, χωρητικότητας 200 καβαλλαρέων, για φαγητό και ύπνο"⁹⁶ ή των Ιωαννίνων, εκ των οποίων το ένα "ήταν σαν φρούριο και στέγαζε πολλά μαγαζιά"⁹⁷, το άλλο "τετράγωνο πέτρινο που μοιάζει με φρούριο". Ή αυτά με τα 50 τζάκια, στο Καπού Αγά (Κραβασαράς/Αμφιλοχία⁹⁸), ή με τα 30 τζάκια, στη Χαλκίδα⁹⁹. Είτε επρόκειτο για ταπεινές κατασκευές, όπως περιγράφονται από τους περιηγητές όλων των εποχών.

Ήταν τεράστιο και ιδιαίτερα ισχυρό το πλέγμα των λειτουργιών και δραστηριοτήτων του χανιού με την τοπική και υπερτοπική κοινωνία, με επηρεασμούς οι οποίοι μάλλον θετικοί πρέπει να θεωρηθούν.

Την οικονομική σημασία των πανδοχείων, των χανιών, όπως αυτά ονομάστηκαν μετά την Οθωμανική επέκταση στον ελλαδικό χώρο, δεν διαπιστώνουμε μόνο στις αναφορές του Ελβιά Τσελεμπί :

"Τέλος, το χάνι, ως σημείο συνάντησης ταξιδιωτών και εμπορών καθώς και τόπος εμπορικών δραστηριοτήτων, κατέστη πολλές φορές, πόλος έλξης που συγκέντρωνε συναφή επαγγέλματα: σαγματοποιούς, πεταλωτές, σαράφηδες, μεταπράτες, εμπορικούς πράκτορες, εμποροϋπαλλήλους, πανδοχείς, αρτοποιούς, παντοπώλες κ.ά. Έτσι με την πάροδο των χρόνων, σε ορισμένες περιοχές εξελίχθηκε σε πλήρες εμπορικό κέντρο ή άλλες φορές απετέλεσε τον πρώτο πυρήνα για την δημιουργία ακμαζόντων οικισμών ή πόλεων".¹⁰⁰

Αλλού διαβάζουμε : "ωστόσο, οχήματα, σταβλίτσες, οδηγοί, ιπποκόμοι, αγωγάτες, ζώα, τροφές, προέρχονταν από την τοπική κοινωνία"¹⁰², και επίσης τα χάνια, εκτός την τροφή την οποία παρείχαν, προμήθευαν τους ταξιδιώτες με ψωμί, αυγά, λαχανικά, κρέατα, (βοδινό, αρνάκι, πρόβατο, πουλερικά κ.λ.π.) και άλλα τρόφιμα, λαχανικά, φρούτα, ξηρούς καρπούς και κρασί ή μύρα.¹⁰³

Η ιστοριογεωγραφική έρευνα έχει καταδείξει τα ευεργετικά οικονομικά αποτελέσματα τα οποία είχαν προκύψει για τις τοπικές κοινωνίες από τη λειτουργία των σταθμών αυτών κατά τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους¹⁰⁴. Τα ίδια αποτελέσματα, επίσης, διαπιστώνει και ο κυρ. Σιμόπουλος, από τη λειτουργία του αγωγιατισμού, του "καρβαναριού", και των χανιών, ως δίδυμο επάγγελμα¹⁰⁵.

Το χάνι, λοιπόν, δύναται να θεωρηθεί ως ένα από τα νευραλγικότερα επαγγέλματα στην ιεραρχία των συντεχνιών.

Ευρισκόμενο στον άξονα: εμπόριο, αγορά, αποθήκευση, διάθεση, διαμετακόμιση, παζάρια, εκθέσεις, αυτοδίκαια χαρακτηρίζεται ως μια από τις βασικότερες εστίες οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων, δημιουργώντας ποικίλες τάσεις, με τη δυναμική που ασκούσε, προς διάφορες κοινωνικές ομάδες, καθώς "συγκέντρωνε πλήθος συναλλασσόμενων"¹⁰⁶.

Ιδιαίτεροι, εξάλλου, επηρεασμοί προέκυψαν, καθώς πολλά από αυτά λειτουργούσαν και ως σταθμοί ανταποκρίσεως του Δημοσίου Ταχυδρομείου με κρατική σύμβαση, δεχόμενα, εκτός των δημοσίων, εμπορικές, θρησκευτικές, διπλωματικές, στρατιωτικές κ.λ.π. επιστολές.

Η λειτουργία του δημόσιου Ταχυδρομείου σε σχέση με τους σταθμούς, τα χάνια, δεν ήταν άσχετη και με τον τρόπο άσκησης και εφαρμογής της Δημόσιας Διοίκησης. Εκτός των άλλων, "επί πλέον το κράτος λειτουργούσε κανονικά", γράφει γι'αυτά ο βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος¹⁰⁷.

Ασφαλώς, το θέμα έχει και την αρνητική πλευρά του. "Όσο για τους γαιοκτήμονες, χάνουν ολόένα τα κέρδη τους καθώς τα προϊόντα τους σπαίζουν μένοντας απούλητα", γράφει ο ίδιος συγγραφέας¹⁰⁸, για κάποιες φορές που τα γεγονότα και η λειτουργία των σταθμών-χανιών δεν ήταν σε αρμονική σχέση.

Τα εγκλήματα και ιδίως οι φόνοι και οι ληστείες ή οι ληστείες μετά φόνου ήταν το αρνητικότερο πάντων¹⁰⁹. Χωρίς να λείπουν και διάφοροι "απρεπείς σκηναί" καθώς και "σκηναί ακολασίας"¹¹⁰, αφού εκεί συνέρεαν άτομα διαφόρων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων.

"Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, η συντήρηση της ταχυδρομικής υπηρεσίας κατάντησε αβάσταχτο βάρος για τους πολίτες, εφόσον οι απαιτήσεις της μεγάλωναν σταθερά και όχι μόνον οι νόμιμες, αλλά και οι απαιτήσεις ασυνειδήτων κρατικών λειτουργών, οι οποίοι έκαναν αυθαίρετη κατάσχεση αλόγων και εφοδίων ή υποχρέωναν αναίσχυντα τα πανδοχεία να δεχτούν ταξιδιώτες χωρίς ένταλμα. Κάθε τόσο οι αυτοκράτορες προσπαθούσαν να διορθώσουν την κατάσταση".

Γι'αυτό, "ο ένας μετά τον άλλο, οι αυτοκράτορες εξέδωσαν αυστηρούς νόμους προκειμένου να περιοριστούν οι καταχρήσεις και να διατηρηθεί η υπηρεσία στο ύψος της αποστολής της"¹¹¹.

Κυρίαρχο στοιχείο, ωστόσο, στην όλη δομή και λειτουργία του θεσμού των χανιών ήταν το άτομο του χανιτζή¹¹². "Το επάγγελμα του χανιτζή θα πρέπει να ήταν ένα πολύ δύσκολο επάγγελμα, το οποίο απαιτούσε ιδιαίτερες ικανότητες. Οι δυσκολίες δεν αφορούσαν τόσο στο να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις και τις ανάγκες των πελατών του, οι οποίες άλλωστε ήταν στοιχειώδεις. Για να διατηρηθεί το χάνι, ο ιδιοκτήτης ήταν υποχρεωμένος να κρατάει ισορροπίες και να διατηρεί τις αποστάσεις. Έπρεπε να είναι αποδεκτός από την νόμιμη εξουσία (Οθωμανοί αξιωματούχοι, πρόκριτοι) και ανεκτός από την παραεξουσία που ασκούσαν οι ένοπλοι ληστές ή οι αρματωλοί"¹¹³. Ο χανιτζής έπρεπε να είναι ο κοινωνικός εκείνος τύπος, ο αντάξιος του επαγγέλματος και όχι "ως ο γέρων Τούρκος ξενοδόχος ο οποίος εκαθήτο εντός του αχυρώνας, υψούμενου υπεράνω των στάβλων, όπου αι αίγες αναβαίνουνσαι εκόπριζον περί αυτόν, μη καταδεχθείς να εγερθεί εκ της κόπρου εφ'ής εκάθητο, υπεδέχθη και ημάς εις το ευάρεστον τούτο ενδιαίτημα"¹¹⁴.

Ασφαλώς, η περιγραφή αυτή του Σατωβριάνδου, στα 1810, όπως και πολλές άλλες, δυσμενείς, ξένων περιηγητών για τα χάνια και τους χανιτζήδες, μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα των έξι αιώνων της Φραγκο-Ενετο-Καταλανο-Οθωμανικής δουλειάς, από το 1204 έως το 1821.

Πως θα μπορούσε να ήταν τα χάνια και οι χανιτζήδες σε καλύτερη κατάσταση, αφού τα περισσότερα ήταν της βυζαντινής ή της πρώιμης Οθωμανικής εποχής;¹¹⁵

Το χάνι, ευρισκόμενο ανάμεσα στην τοπική κοινωνία και την κοινωνία του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου που το πλαισιώνει, μέσω του ταξιδιού, απεδείχθη πολύτιμο στοιχείο πάνω στο οποίο κινήθηκε το εμπόριο¹¹⁶. Ο κυριότερος, ίσως, μοχλός προαγωγής της κοινωνίας, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά.

Ωστόσο, η τάξη αυτή των επαγγελματιών, των πανδόχων, των χανιτζήδων, ήταν ανάμεσα στις αμέτρητες επαγγελματικές τάξεις του 11ου μ.Χ. αιώνα¹¹⁷, οι οποίες, με το εμπόριο, τη βιοτεχνία, τη διακόσμηση κ.λ.π. συνέβαλαν στην πρόοδο και τον πολιτισμό στην Ευρώπη. Επομένως, κατατάσσεται στο πάνθεον των συντεχνιακών κοινοτήτων, που επέβαλαν μια νέα κοινωνική τάξη ανάμεσα στους φεουδάρχες και τον λαό: την τάξη των Αστών !

Αυτοί, ενδιαφερόμενοι για μια καινούργια και δικαιότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, με τη δραστηριότητά τους, περνώντας μέσα από τη συμφωνία, τη γνωστή ως Treve ή Paix de Dieu, κατέληξαν με σύνεση στη μεγάλη "Ειρηνική Επανάσταση".

Η επιτυχία ήταν τεράστια και είχε σαν αποτέλεσμα "να υψωθεί το βιοτικό επίπεδο στην Ευρώπη και να αρχίσει η αφύπνιση των λαών της Δύσης".

Ο W. Durant γράφει πως "οι επαγγελματικές κοινότητες του Μεσαίωνα καταξίωσαν την ανθρώπινη ελευθερία, και το θάρρος των διοργανωτών τους τιμά την ανθρώπινη ευστροφία. Γιατί, με αυτήν την ώθηση, η Ευρώπη γνώρισε, τον 12ο και τον 13ο αιώνα, μιαν άνθηση, την οποία δεν είχε γνωρίσει από την εποχή της πτώσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας"¹¹⁷.

ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Βαρεία και μαύρα ήταν τα σύννεφα που φάνηκαν στον ορίζοντα, για τα χάνια και τα караβάν σεράι, πολύ πριν ανατείλει ο 20ος αιώνας. Η καταιγίδα που θα τα παρέσυρε οριστικά, είχε ενσκήψει από τον προηγούμενο.

Τα νέα δεδομένα της επιστήμης και της τεχνολογίας που προέκυψαν με τη χρήση του ατμού, του ηλεκτρισμού και των υγρών καυσίμων, τα οποία διαφοροποίησαν τα μέσα, τη δυναμική τους καθώς και την αντίληψη του ταξιδιού, επέφεσαν επάνω στην παλαιά πρακτική, με αποτέλεσμα, μέσα σε έναν αιώνα, να την ανατρέψουν και, σε λιγότερο από μισό, να την εξαφανίσουν.

Τα πλοία, βοήθησαν τον άνθρωπο να πραγματοποιεί θαλάσσιες διαδρομές και ταξίδια : Αρχικά στους πλωτούς ποταμούς, τις κλειστές θάλασσες και τις λίμνες. Ξύλινα, ή ξύλο και δέρμα κ.λ.π., απλές κατασκευές, ικανοποιούσαν τις ανάγκες του.

Η σχέση ανθρώπου, πλοίου, θάλασσας είναι διαπιστωμένη από την αρχαιότητα¹¹⁸.

Η εξελικτική πορεία της ναυπηγικής και της ναυσιπλοΐας άλλαξε ραγδαία ρυθμούς με τη χρήση του ατμού, μετά το 1615, των υγρών καυσίμων, αργότερα, και του ηλεκτρικού ρεύματος, πρόσφατα, τα οποία, όλα μαζί, έστειλαν στην Ιστορία τα κουπιά και εν πολλοίς και τα ιστία.

Τα τρένα. Που να ήξεραν τα άλογα τι έκαναν, όταν, μετά το 1775, τραβούσαν τα τρένα πάνω σε ράγες! Η απόδειξη ότι αυτά δεν σέρνουν μόνο άμαξες, άρματα, σούστες και κάρα, θα αποβεί μοιραία για το είδος τους σύντομα ! Το ότι σύντομα, από το 1801, ξεκουράστηκαν, καθώς τα τρένα τα τραβούσε ο ατμός, δεν σημαίνει τίποτα ! Από το 1615 έως το 1815 η τελειοποίησή του ήταν θεαματική.

Το Αυτοκίνητο. Η ίδια τεχνολογία και γενικά οι διάφορες προεκτάσεις πάνω στη νέα αντίληψη απέφεραν και το αυτοκίνητο, εκτός και αν πρόκειται για σύμπτωση ! Στα 1771, είχε κυκλοφορήσει στη Γαλλία το πρώτο αυτοκίνητο. Ενώ, πενήντα χρόνια μετά, 1821 - 1831, κυκλοφόρησαν τα πρώτα λεωφορεία ατμού και στη συνέχεια βενζίνης, στα 1873 ! Και στις αρχές του 20ου αιώνα η ταχύτητά τους έχει φθάσει τα 105 χιλ. την ώρα !

Το αεροπλάνο. Καθώς πλέον η τεχνολογική έκρηξη είχε συντελεσθεί, δεν ήταν και πολύ δύσκολο να προκύψει και το αεροπλάνο το οποίο αχρήστεψε τους δρόμους.

Πράγματι, στις αρχές του 20ου αιώνα, ήρθε και αυτό. Και μάλιστα η εξέλιξή του, στο πρώτο του αιώνα, ήταν από ραγδαία έως εκτός προβλέψεων !

Μέσα σε δύο αιώνες, περίπου, προέκυψαν τέσσερα νέα μέσα μεταφοράς, τα οποία επρόκειτο να ανατρέψουν ό,τι ίσχυε μέχρι τότε, επί αιώνες, δημιουργώντας νέα αντίληψη, νέα φιλοσοφία, νέες πρακτικές και νέα δεδομένα πάνω στην έννοια του ταξιδιού. Νέα Πλοία, Τρένα, Αυτοκίνητα, Αεροπλάνα !

Τα νέα αυτά μέσα είχαν να αντιπαρατεθούν και να συναγωνιστούν μόνο το ένα το άλλο, δημιουργώντας νέους προσανατολισμούς, νέες πορείες, νέους δρόμους, νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα, το κάθε ένα χωριστά ή και σε συνδυασμό μεταξύ τους.

Ο παλαιός τρόπος ταξιδιού δέχεται καίρια και πολλαπλά κτυπήματα και μάλιστα στον ίδιο χρόνο.

Η πρακτική του ταξιδιού, που συνόδευσε τον άνθρωπο από τότε που αυτός άρχισε να ταξιδεύει, δηλ. Από χιλιάδες χιλιάδων χρόνια ή σύμφωνα με αρχαία κείμενα, παραστάσεις και ταφικά ευρήματα από το 3000 π.Χ.¹¹⁸, κατέρρευσε, όπως δε θα μπορούσε να φανταστεί ανθρώπινος νους, σαν "χάρτινος πύργος".

Στα 1880, περίπου, κατασκευάστηκε η σιδηροδρομική γραμμή Αθήνας - Πάτρας, διασχίζοντας τη Δυτική Αττική. Και στα 1882, το τρένο εξυπηρετούσε τη συγκοινωνία με την Αθήνα¹¹⁸. Ενώ στα 1890 λειτούργησε και η γραμμή Αθήνας - Λάρισας, δια μέσου της Αττικής.

Την ίδια εποχή, με τη διάνοιξη του Ισθμού, στην Αττική και ιδίως τη Δυτική, γίνονται θεαματικές ανακατατάξεις.

Οι δυτικές θαλάσσιες πόλεις της παρήκμασαν και εγκαταλείφθηκαν. Τα αρχαία λιμάνια της Κορίνθου, το Λέχαιο στον Κορινθιακό, οι Κεχρίες και το Καλαμάκι στο Σαρωνικό, τα οποία έπαψαν τη διαμετακόμιση ταξιδιωτών και εμπορευμάτων Ανατολής - Δύσεως με τον Δίοκλο και τα οποία την είχαν φέρει μεταξύ των πρώτων πόλεων του τότε γνωστού κόσμου, όπως γράφει ο Άραβας Εδρυσί στα 1154¹¹⁹, έκλεισαν.

Την ίδια τύχη είχε και το λιμάνι - επίκειο των Πλαταιών, της Θήβας και της Λειβαδιάς, η αρχαία Κρεύσις, το Portus Hostae των Φράγκων.

Ο Αγγλοσάξωνας προσκυνητής Saewulf, ακολουθώντας τους σταυροφόρους προς τους Αγίους Τόπους, γράφει : "Φθάσαμε στην Πάτρα και από εκεί στην Κόρινθο. Μετά σηκώσαμε άγκυρα για το λιμάνι Χωστία και από εκεί, άλλοι πεζοπορία, άλλοι με γαϊδούρια φθάσαμε στην Θήβα"¹²⁰.

Το λιμάνι αυτό, το οποίο οι κατοπινοί ταξιδιώτες αποκαλούν Λιβαδόστρα¹²¹ και του οποίου η εμπορική σημασία ήταν σημαντική, όχι μόνο για τις πόλεις που προαναφέρθηκαν, αλλά και για όλες τις πόλεις της βόρειας και ΒΑ Αττικής, όλη τη Βοιωτία, καθώς και όλη την Εύβοια - από όπου μεταφέρονταν τα προϊόντα προς τη Δύση δια ξηράς - τώρα είναι γνωστό μόνο από ιστορικές αναφορές.

Ενωρίτερα, είχαν εγκαταλειφθεί το λιμάνι των Αιγοσθένων, στο Πόρτο Γερμενό, ή Νίσαια, το επίνειο των Μεγάρων στο σαρωνικό και αι Παγαί στον Κορινθιακό.

Η ώθηση στο ταξίδι, στην οποία έφεραν τα νέα μέσα συγκοινωνίας και μεταφορών, δημιουργήσαν κοσμοϊστορικές αλλαγές. Το τέλος είχε φθάσει !

Η αναμέτρηση ήταν άνιση για την άμαξα και τον αραμπά, τη σούστα και το κάρο.

Οι φιλότιμοι αυτοί σύντροφοι του ανθρώπου στη δουλειά και το ταξίδι, το γαϊδουράκι, η καμήλα, το άλογο, το μουλάρι, διέβησαν όλους τους άλλους δρόμους, όσοι και όπως κι αν ήταν αυτοί: στενά και κακοτράχαλα μονοπάτια ή αμαξόδρομοι πέτρινοι, σε οποιαδήποτε κατάσταση κι αν "φωτογραφίζονται" στα κείμενα. Εκτός από έναν. Και αυτός ήταν ο τελευταίος. Ο φαρδύς και ασφαλτοστρωμένος δρόμος που οδηγούσε στο 2000 μ.Χ. Ο πιο εύκολος ! Ο δρόμος της "ασφάλτου" και της "εξέλιξης" ήταν πάρα πολύ ανηφορικός γι' αυτά.

Γι' αυτό κι εκείνα τώρα πια φυτέψανε, *οριστικά*, τα πόδια στο χώμα, ασάλευτα, σαν "δένδρα", όπως θα έγραψε ο Εντμόντ Αμπού.

Η ρήξη των παραγόντων του ταξιδιού ήταν *χασματική*, καθώς το χερσαίο ταξίδι αποτελούσε έναν αρμονικό συνδυασμό της βούλησης του ανθρώπινου παράγοντα να κινηθεί επάνω στο δρόμο, βασιζόμενος στα πιο φιλικά και κατάλληλα ζώα του φυσικού του περιγύρου (ίππος, ημίονος, όνος, καμήλα, κ.λ.π.) και του καταλύματος όπου θα αναπαυόταν ή θα διανυκτέρευε ο άνθρωπος και το ζώο.

Άνθρωπος, Δρόμος, Μέσον (το ζώο), Χάνι. Το τελευταίο ήταν εντελώς, αναγκαίο, ιδίως αν η πορεία ήταν μεγαλύτερη της μίας ημέρας, δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί ταξίδι κατά τη νύχτα, λόγω της κακής κατάστασης των δρόμων, αλλά ιδίως ένεκα των ληστών κ.λ.π.

Πανδοκείον, Πανδοχείον, Ξενοδοχείο, χάνι. Αναπόσπαστη έννοια του ταξιδιού από καταβολής του. Χιλιετίες επί χιλιετιών.

Αμείλικτο, νομίζω, ορθώνεται το ερώτημα : Θα ξαναδώσει, άραγε, το μέλλον πρακτική επάνω στο ταξίδι με την ίδια δυναμική αντοχής στο χρόνο ;

Τα τεχνικά μέσα, πλοία, τρένα, αεροπλάνα, θα αντέξουν στις χιλιετίες οι οποίες είναι ατελείωτες ;

Πόσο θα διαρκέσουν τα υγρά καύσιμα και η τεχνική αντίληψη που στηρίζεται σε αυτά ; Κάνει να καταστρέψουμε και την ηλιακή ενέργεια ;

Αν όχι, η ειρωνεία θα είναι πως μέχρι τότε θα έχουν εξαφανισθεί τα ήδη "εν ανεπαρκεία" είδη ζώων : καμήλες, άλογα, μουλάρια, και τα συμπαθή γαϊδουράκια, όπως εξαφανίστηκαν και οι αγωγιάτες, οι σουρουτζήδες, ο Τάταρος ή Τάταρης, οι σούστες, τα κάρα και οι κάθε μορφής άμαξες, οι οδοιπόροι ταξιδευτές, ο χανιτζής, καθώς και τα περίφημα χάνια.

57. Για το τοπωνύμιο "στους βλάχους", βλ. και εις Πουκεβίλ, ό.π., τ. Α', σελ. 451.

58. Δημ. Καμπούρογλου, Οδηγός τοπογραφικού χάρτη Αττικής, εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1923, σελ. 50. Σημειώνεται στον χάρτη Curtius - Kaupert, όπως και το απέναντί του, χάνι Αδάμ.

59. Εντμόντ Αμπού, Ο βασιλεύς . . . , ό.π., σελ. 120 - 121

60. Ομοίως, σελ. 97.

61. Η λιθοδομή της ανατολικής πλευράς καθώς και μερικά δωμάτια υπάρχουν ακόμη.

62. Αυτό, όπως και το προηγούμενο, σημειώνονται στο χάρτη Curtius - Kaupert.

63. Υπήρχε και μύλος. Βλ. Πουκεβίλ, ό.π., τ. Α', σελ. 444.

64. Du Moncel, Οδοιπορικό Αθήνα - Ναύπλιο, σελ. 124.

65. Πουκεβίλ, Ταξίδι . . . , ό.π., σελ. 457.

66. Μελ. Μπεναρδής, Μεγαρείς και Δερβονοχωρίται, Αθήνα 1936, σελ. 32.

67. Du Moncel, ό.π., σελ. 124.

68. Μελ. Μπεναρδής, ό.π., σελ. 32.

69. Χάρτης Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, 1: 50000, 1988, όπου η θέση Μαλιαγοκρίτσα σημειώνεται ως Αχλαδοκορυφή. Ως γνωστόν, γκορίτσα, για την περιοχή, είναι άγρια αχλάδι.

70. Την πληροφορία για χάνι στο Δίστρατο έδωσε ο κ. Δημ. Ηλίας, από τα Μέγαρα.

71. Πουκεβίλ, ό.π., σελ. 457.

72. Μελ. Μπεναρδής, ό.π., σελ. 241.

73. Ομοίως, σελ. 207.

74. Με την ίδια ονομασία, χάνι Δερβένι, απαντώνται και αλλού στον ελληνικό χώρο. Προφανώς όπου υπήρχε Δερβένι, όπως στο 11ο χιλ. "προς Λειβαδιά από το Ζητούνι (Λαμία)": H. Holland, Ταξίδι, Μακεδονία - Θεσσαλία 1812 -13, σελ. 249.

75. Των ενετικών χρόνων τη θέλει να είναι ο 80χρονος Μελ. Στάθης, παλαιός δήμαρχος Μάνδρας, μελετητής και σύνεδρος των Συμποσίων Ιστορίας Λαογραφίας Αττικής, γιος του τελευταίου ιδιοκτήτη του χανιού, το οποίο δωρίζει στο υπουργείο Πολιτισμού, που όμως αρνείται να το δεχτεί ως διατηρητέο. "Παρά γεφύραις" γράφει ότι κτιζόνταν ο βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος. Βλ. Μιχ. Κορδώσης, ό.π., σελ. 252.

76. Οικονόμιες Μαρούγκα και Στάθη από την Μάνδρα.

77. "Τρομάξαμε να το γκρεμίσουμε, τόσο γερά ήταν τα ντουβάρια του, όλο πέτρα, 70 πόντους πάχος. Ποίος ξέρι από τότε ήταν κτισμένο. Αφού ούτε ο παππούς μου δεν ήξερε", λέει ο απόγονος της οικογένειας σπύρος Κοροπούλης από τη Μάνδρα, ο οποίος προσθέτει πως το χάνι του είχε και το ταχυδρομείο, για τελευταία φορά γύρω στα 1905 -1910.

78. Δ. Καμπούρογλου, Οδηγός . . . , ό.π., σελ. 50.

79. Αριστείδης Μεθεωίτης, Το χρονικό της Λεψίνας, σελ. 66 - 67.

80. Οικονόμια Τσαντήλα από τη Μάνδρα.

81. Γ. Φλωμπέρ, ό.π., σελ. 166.

82. Οικονόμια Δούκα από τη Μάνδρα.

83. Οικονόμια Παππά από τη Μάνδρα.

84. Οικογένεια Πέππα, με παρατσούκλι - δεύτερο επίθετο Καραϊσκάκη, από τη Μάνδρα.
85. H. Holland, ό.π., σελ. 255.
86. Ο κ. Χρήστος Κωνίνου Ιατρού από την Οινόη, ο οποίος διαμένει στη Μάνδρα.
87. Μελέτιος Στάθης, ανακοίνωση στο Β' Συμπόσιο Ιστορίας Λαογραφίας ΒΔ Αττικής 1989, σελ. 210 των Πρακτικών.
88. Οικογένεια Οικονόμου από το ίδιο χωριό.
89. Οικογένεια Γέρου, επίσης από το ίδιο χωριό.
90. Πληροφορίες έδωσε ο κ. Παναγιώτης Τσotsάνης, διασταυρωμένες, μάλιστα από τους ηλικιωμένους του χωριού.
91. Γ. Φλωμπέρ, ό.π., σελ. 62 - 65.
92. Κ. Σιμόπουλος, ό.π., τ. Α' σελ. 693.
93. Την αναφορά των Spon και Wheeler μου έδωσε ο κ. Σταύρος Γκίοκας, επικ. Καθηγητής Ε.Μ.Π. Πολύτιμες πληροφορίες για το χωριό και την περιοχή, π.χ. διαδρομές κ.λ.π., μου έδωσε ο κ. Παναγ. Τσotsάνης. Τους δυο αυτούς Κρικουκιώτες, όπως και το δήμαρχό τους, κ. Μπούνταλη, που μου τους γνώρισε, τους ευχαριστώ θερμά.
94. Κ. Κωνσταντινίδης, Επιτομή Ιστορίας των Αθηνών, εκδόσεις Ελευθερουδάκη, Αθήνα 1923, σελ. 6 - 7.
95. Γ. Μακρής - Στεφ. Π'γεωργίου, ό.π., σελ. 116.
96. Εβλία Τσελεμπί, ό.π., σελ. 116.
97. Ομοίως, σελ. 229.
98. Ομοίως, σελ. 226.
99. Ομοίως, σελ. 158.
100. Γ. Μακρής - Στεφ. Π'γεωργίου, ό.π., σελ. 103.
101. Ομοίως, σελ. 117.
102. L. Casson, ό.π., σελ. 112 - 113.
103. Ομοίως, sel. 375 - 376.
104. Μιχ. Κορδώσης, ό.π., σελ. 112 - 113.
105. Ομοίως, σελ. 113.
106. Ομοίως, σελ. 259.
107. Μιχ. Κορδώσης, ό.π., σελ. 259.
108. Ομοίως, σελ. 113.
109. Ομοίως, σελ. 259.
110. Φ. Κουκουλές, ό.π., τ. Β1, σελ. 140.
111. L. Casson, ό.π., σελ. 232.
112. Ο χαντζής, χαν-ν-τζής, πιθανόν έδωσε ως επαγγελματικό επίθετο, το Χαντζής, Χατζής (όπως π.χ. οι Μυλωνάδες), επίθετο το οποίο απαντάται σε μεγάλη συχνότητα στον ελλαδικό χώρο, καθώς χάνια και, πολύ περισσότερο, χαντζήδες υπήρχαν παντού.
113. Γ. Μακρής - Στεφ. Π'γεωργίου, ό.π., σελ. 117 - 118.
114. Σατωβριάνδος, Οδοιπορικών, ό.π., τ. Α', σελ.
115. Γ. Μακρής - Στεφ. Π'γεωργίου, ό.π., σελ. 117.
116. Φ. Κουκουλές, ό.π., τ. Β1, σελ. 180 - 229.
117. Σοφ. Δοσανίδου, Η φραγκοκράτια στην πόλη των Αθηνών, ό.π., σελ. 180 - 187.
118. L. Casson, ό.π., σελ. 6, 19, 64, 69, 216 - 247 Α. Μεθενίτης, Το χρονικό της Λεψίνας, ό.π., σελ. 93.
119. Κ. Σιμόπουλος, ό.π., τ. Α' σελ. 215.
120. Ομοίως, τ. Α', σελ. 195.
121. Εντμόντ Αμπού, Ο βασιλεύς των Ορεών, ό.π., σελ. 73.
122. Εντμόντ Αμπού, Η Ελλάδα του Όθωνος, ό.π., σελ. 263.

"ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ..."

Ανάγκη για θείο ή θεοποιημένο;

Ζώντας στην εποχή του παραλόγου και της ταχείας εξελίξεως, μήπως τελικά ζω σε ένα σχήμα οξύμωρο;

Που όσα δεν μπορώ να εξηγήσω με την γνώση, τα εναποθέτω πιστεύοντας σε μια ανωτέρα δύναμη που με προίκισε με λογική και με κατέστησε "καινόν" άνθρωπο με δυνατότητα να θεωθώ αλλά να βλέπω και όλα τούτα τα απτά και καθημερινά και εν τω μέσω να τρελαθώ;

Αναρωτιέμαι άραγε που θα μας οδηγήσει αυτή η παράνοια της "θεοποίησης" των υλικών αγαθών και των προτύπων μαζικής παραγωγής που μας πλασάρουν μέρα με τη μέρα.

Που καιρός για πίστη στον αληθινό Θεό, του οποίου αμφισβητούν την ύπαρξη ενώ όλα εν σοφία ούτος εποίησεν.

Βαθιά νυχτωμένα μυαλά με ανύπαρκτα ιδανικά, αξίες και με μηδενική παιδεία παίρνουν την θέση των αγγέλων στα όνειρα των μικρών παιδιών σ' αυτήν την κοινωνία.

Ζώντας σε ένα κόσμο που καταστρέφει το μέλλον του από το παρόν σε τι μπορούμε να ελπίζουμε αν όχι σε ένα θαύμα;

Όταν όλα αποποιηθούν της λάμψης που υπόσχονται, ο άνθρωπος πάλι μόνος θα 'ναι και όσα με κόπο κατακτήθηκαν εν μια νυκτί τελειώνουν.

Αχ.. κάνε Θεέ μου να ναι όνειρο ετούτη η παρακμή, και παραισθήσεις του κοιμισμένου μας μυαλού όλα αυτά που μας γεμίζουν με ντροπή...

Ατίθασα μέλη, διαφανή ρούχα,

Γλοιώδη στόματα υποκριτικά,

Ανυποψίαστα, μηδενικά πλάσματα

Και γι' αυτό προνομιούχα...

(ΑΠΟΣΤΡΟΦΗ, Κώστας Καρυωτάκης 1896-1928)

ΑΜΠΕΛΙ - ΤΡΥΓΟΣ

της Γεωργίας Παπανικολάου
δασκάλα

*Σεπτέμβριο με λένε
αλλιώς και τρυγητή
κρατώ το τρυγοκόφινο
εμπρός βήμα ταχύ*

Ο Σεπτέμβριος, πρώτος μήνας του φθινοπώρου, σηματοδοτείται εκτός απ' το άνοιγμα των σχολείων κι απ' τον τρύγο των σταφυλιών. Γι' αυτό κι οι γεωργοί τον αποκαλούν Τρυγητή ή Τρυγομήνα.

Γνωστές κι οι παροιμίες:

*Τον Τρυγητή τ' αμπελουργού πάνε χαλάλι οι κόποι.
Τα πρωτοβρόχια πιάσανε, τα νια κρασιά μεθάνε
τα χελιδόνια φεύγουνε κι σ' άλλους τόπους πάνε.*

Το αμπέλι, σύμβολο της Μεσογείου συνδέεται με τον πολιτισμό, τη θρησκεία, το περιβάλλον, την οικονομία, τη λογοτεχνία, τη λαογραφία, την τέχνη, τη μαγειρική, την ιστορία, την ιατρική, την καθημερινότητα.

Η καλλιέργεια του ήταν γνωστή στην Ελλάδα από τα μέσα της 3ης πΧ χιλιετηρίδας. Οι πρώτοι αμπελουργοί ήταν λαοί που κατοικούσαν στις περιοχές της Περσίας, του Καυκάσου, της Κασπίας και της Αιγύπτου. Υπάρχει και η εκδοχή ότι ήρθε από τη Φοινίκη και μέσω της Κρήτης έφτασε στη Νάξο και ύστερα στην υπόλοιπη Ελλάδα ή ότι βρέθηκε πρώτα στην Αιτωλία ή στη Θράκη. Στην αρχαία Ελλάδα η καλλιέργεια του αμπελιού ήταν ήδη γνωστή από τα ομηρικά χρόνια και συνδέεται με το θεό Διόνυσο και το γιο του Οينوπίωνα.

Ο Όμηρος επαινεί το κρασί όχι μόνο σαν ευχάριστο ποτό αλλά και σαν φάρμακο για πολλές αρρώστιες. Ο ίδιος χαρακτηρίζει ορισμένες πολιτείες με τα επίθετα "πολυστάφυλη" και "αμπελόεσσα". Ο Οδυσσέας μέθυσε τον Κύκλωπα με κρασί κι ύστερα τον τύφλωσε και βγήκε από τη σπηλιά του.

Ο θεός Διόνυσος (Βάκχος) αντιπροσώπευε τη γονιμότητα της γης και ειδικά το κρασί και το αμπέλι.

Η σπουδαιότερη γιορτή προς τιμήν του ήταν τα Διονύσια.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της διονυσιακής λατρείας ήταν η έκσταση, το να βγαίνει κανείς από τον εαυτό του, βοηθούμενος όχι μόνο απ' το κρασί αλλά κι απ' τον παράφορο χορό.

Οι Βάκχες ή Μαινάδες, η συνοδεία του θεού Διόνυσου, κρατούσαν στο ένα χέρι τους αναμμένο πυρσό και στο άλλο ένα ραβδί στολισμένο με αμπελόφυλλα και κισσό.

Στα Οσχοφόρια, λαμπρή εορτή της αρχαίας Αθήνας, νέοι, κρατούσαν όσχους, δηλαδή τσαμπιά σταφύλια κι έκαναν αγώνα δρόμου από το ναό του Διονύσου μέχρι το ναό της Σκιάρας Αθηνάς στο Φάληρο.

Στη θρησκεία μας το αμπέλι είναι κυρίαρχο σύμβολο. Στο Ευαγγέλιο στο γάμο της Κανά, στο Μυστικό Δείπνο, στη Θεία Κοινωνία, στις αγιογραφίες, στα ξυλόγλυπτα τέμπλα, στα άμφια των ιερέων.

Και στην τέχνη είναι έντονη η παρουσία του αμπελιού - τρύγου σε πίνακες ζωγραφικής, σε

παρουσιάσεις αγγείων, σε ψηφιδωτά.

Οι Έλληνες μέσω του εμπορίου ήρθαν σ' επαφή με τους Αιγυπτίους και τους Φοίνικες απ' τους οποίους πήραν την τέχνη του κρασιού κι έγιναν μεγάλοι οινοποιοί.

Η δημιουργία αποικιών στα παράλια της Μεσογείου έκανε το αμπέλι και το κρασί γνωστό σ' ολόκληρη τη Νότια Ευρώπη. Για να καλλιεργηθεί το αμπέλι απαιτούνται ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως προς το κλίμα (θερμοκρασία - υγρασία της ατμόσφαιρας) και κάποιες ιδιαιτερότητες ως προς την καλλιέργεια (με μοσχεύματα, με καταβολάδες, με εμβολιασμό). Στην καλλιέργεια του αμπελιού πρέπει ακόμα να υπολογίζονται το έδαφος, η εμπορική ζήτηση, η αντοχή των κλημάτων καθώς και η γευστικότητα των διάφορων ποικιλιών.

Υπάρχουν πολυάριθμα είδη και ποικιλίες αμπελιού που παράγουν σταφύλια με διάφορα χαρακτηριστικά και για διάφορες χρήσεις: φαγώσιμα, για οινοποίηση, αποξήρανση, μαρμελάδες, κονσέρβες, γλυκά.

Μια κατάταξη των σταφυλιών μπορεί να γίνει με βάση το χρώμα: άσπρα σταφύλια (ροζακί, σουλτανίνα, σαβατιανό), μαύρα σταφύλια (κορινθιακή σταφίδα, μαυροδάφνη), κόκκινα σταφύλια (ροδίτης, φράουλα). Διακρίνονται επίσης, ανάλογα με την εποχή που ωριμάζουν, αλλά η βασική τους διάκριση είναι σε επιτραπέζια και οινοπαραγωγά.

Ποικίλα είναι και τα συστήματα που χρησιμοποιούνται για τη στήριξη των κλημάτων ανάλογα με τα εδάφη. Το αμπέλι απαιτεί κάποια ιδιαίτερη φροντίδα απ' τον αμπελουργό όπως κλάδεμα, σκάψιμο, κορφολόγημα, βλαστολόγημα, ράντισμα, θειάφισμα.

Πολλά είναι και τα προϊόντα που συνδέονται με το αμπέλι: σταφύλι, σταφύλι γλυκό, μαρμελάδα σταφίδα, σταφίδα, σταφιδόψωμο, μούστος, κρασί, μουσταλευριά, μουστοκούλουρα, ξίδι, κονιάκ, τσίπουρο, φύλλα αμπελιού και ντολμαδάκια, σταφίδες.

Αρκετά, επίσης, είναι και τα επαγγέλματα που σχετίζονται με το αμπέλι και το κρασί όπως αυτό του αμπελουργού, του οινοπαραγωγού, του κατασκευαστή βαρελιών, του αγγειοπλάστη (ποτήρια - αγγεία για χρήση, κατανάλωση κρασιού).

Η καλλιέργεια των αμπελιών, ο τρύγος, η εξαγωγή μούστου, η παραγωγή κρασιού, σταφίδας αποτελούν βασικές ασχολίες πολλών κατοίκων σε διάφορες περιοχές της χώρας μας και συμβάλλουν στην οικονομική ζωή και ευμάρεια ενός τόπου.

Πολλά είναι τα τραγούδια και τα ποιήματα που έχουν σχέση με το αμπέλι, τον τρύγο, το κρασί. Ας θυμηθούμε κάποια απ' αυτά τα ποιήματα, που έχουμε διδαχθεί και στα μαθητικά μας χρόνια κι ας ευχηθούμε καλή σοδειά στους αμπελουργούς.

*Το λέει ο πετροκότσηφας στο δροσερό τ' αυλάκι,
το λεν στα πλάγια οι πέρδικες, στην ποταμιά τ' αηδόνια,
το λεν σ' αμπέλια οι λυγερές, το λεν με χίλια γέλια.
Το λέει κι η Γκόλφω η όμορφη, το λέει με το τραγούδι.*

*Αμπέλι μου πλατύφυλλο και καλοκλαδεμένο.
Δέσε σταφύλια κόκκινα, να μπω να σε τρυγήσω,
Να κάμω αθάνατο κρασί, μοσχοβολιά γιομάτο.*

Κώστας Κρυστάλλης

SPARVERIS

- ➔ ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ OFFSET
- ➔ Διαφημιστικά δώρα
- ➔ Μεταξοτυπίες
- ➔ Μηχανογραφικό έντυπο

ΣΤΡ. ΝΙΚ. ΡΟΚΚΑ 22Τ ΜΑΝΔΡΑ
ΤΗΛ.: 2105555960-ΚΙΝ.: 6932710231

Η ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ '30-ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ

Με τον όρο "γενιά του '30" αναφερόμαστε στους λογοτέχνες που δημοσίευσαν πλήθος μυθιστορημάτων και διηγημάτων την περίοδο της επιστροφής του Βενιζέλου στην εξουσία το 1928 μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά το 1936.

Την περίοδο αυτή υπάρχουν τρεις ομάδες με κοινούς συγγραφικούς στόχους. Η πρώτη ομάδα αφορά την "Αιολική σχολή", δηλαδή τους μυθιστοριογράφους που πραγματεύονται τον βίαιο και ακούσιο ξεριζωμό των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία (Στρατής Δούκας, Στρατής Μυριβήλης, Ηλίας Βενέζης, Φώτης Κόντογλου). Η δεύτερη ομάδα είναι οι συγγραφείς που έχουν ως κέντρο τους το περιοδικό "Νέα Γράμματα" (1935). Εδώ ανήκουν ο Θεοτοκάς, ο Καραγάτσης. Αυτοί τοποθετούν τη δράση των διηγημάτων τους στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον. Η Τρίτη ομάδα αφορά τους συγγραφείς της Θεσσαλονίκης και έχει ως πυρήνα το περιοδικό "Μακεδονικές ημέρες" (Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Γεώργιος Δέλιος, Στέλιος Ξεφλούδας, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, Γιάννης Σκαρίμπας και Γιάννης Μπεράτης.)

Ιδιαίτερη περίπτωση "ρεαλιστή ηθογράφου" αποτελεί ο **Στρατής Μυριβήλης**, που ανήκει και σφραγίζει με την λογοτεχνική του πένα την Αιολική σχολή.

Ο Ευστράτιος Σταματόπουλος, όπως ήταν το πραγματικό του όνομα, καταγόταν από τη Μυτιλήνη. Συμμετείχε εθελοντικά στους Βαλκανικούς πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη Μικρασιατική εκστρατεία.

Το 1924 δημοσιεύει για πρώτη φορά στη Μυτιλήνη τη "**Ζωή εν Τάφω**" και 6 χρόνια αργότερα στην Αθήνα κυκλοφορεί η δεύτερη και πιο άρτια εκδοχή του μυθιστορήματος. Το μυθιστόρημα αυτό αποτελεί τις προσωπικές μαρτυρίες

του συγγραφέα από τις ημέρες του στο Μακεδονικό μέτωπο το 1917-18.

Έργο αντιπολεμικό, έργο ηθογραφικού ρεαλισμού, έργο που εκτυλίσσεται

στα χαρακώματα. "Η ζωή είναι ζήτημα σάρκας και αίματος και όχι ιδεών και μεταφυσικής". Ο Μυριβήλης συνειδητοποιεί βιωματικά την ουσία της ζωής

μέσα από την παρουσία του θανάτου. Υμνεί τη ζωή μέσα από την έντονη εμπειρία της σάρκας. Τα κορμιά των φαντάρων που βιώνουν τον πόνο,

τον πόνο που "κάνει δυστυχισμένη την ψυχή και το σώμα".

Η δημοτική της υπαίθρου είναι το εργαλείο της γλωσσικής του έκφρασης.

Ο Μυριβήλης το 1933 στην Αθήνα πλέον δημοσιεύει το δεύτερο μυθιστόρημα του.

"**Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια**" αποτελεί μια ακόμη κατάθεση για τις οδυνηρές επιπτώσεις του πολέμου και της βίας. Το έργο είναι περισσότερο μυθοπλαστικό από τη Ζωή εν τάφω και η δομή του περισσότερο μυθιστορηματική.

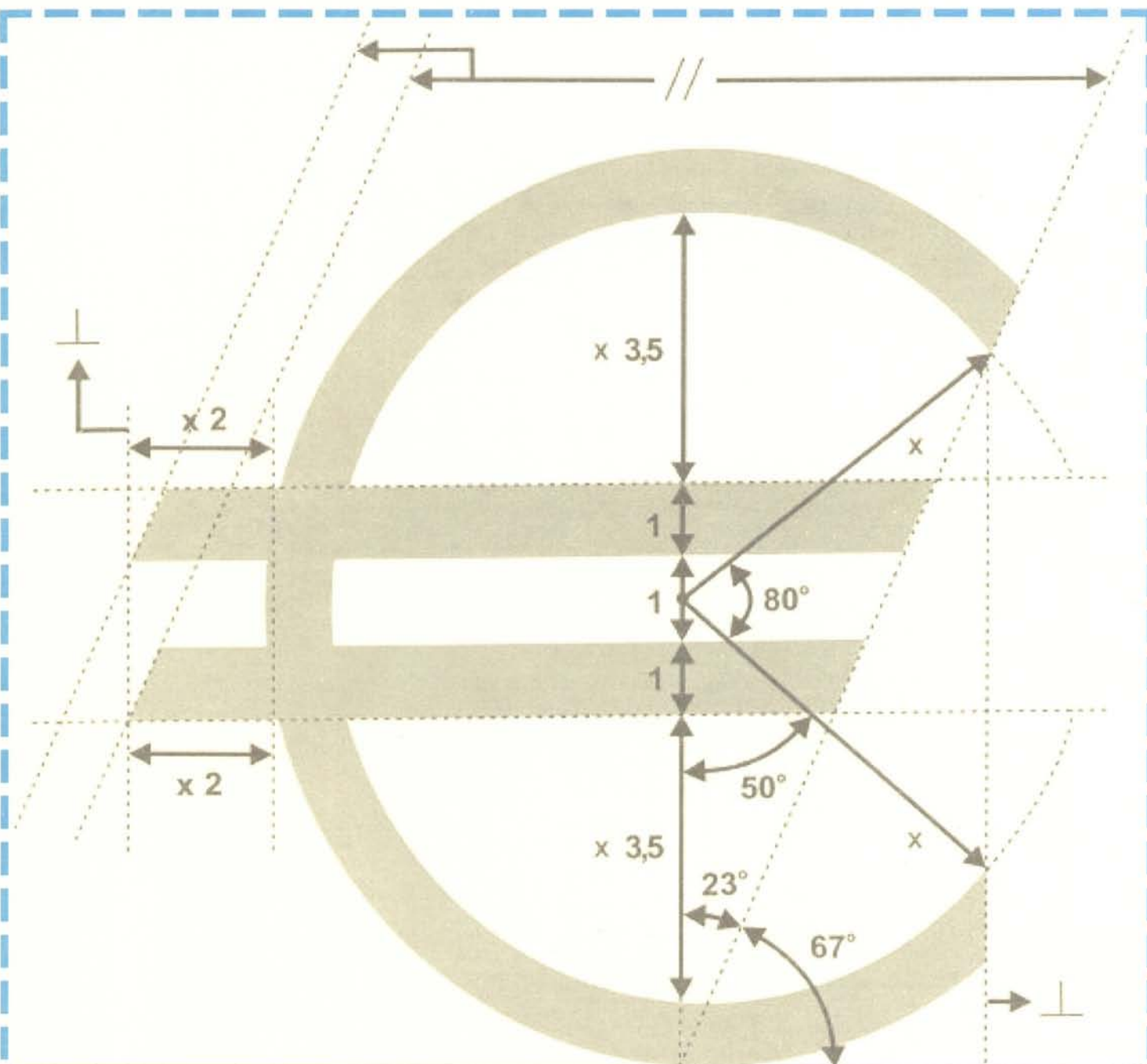
Ο συγγραφέας προβάλλει στη Δασκάλα με τα χρυσά μάτια τα παρεπόμενα του πολέμου παρά τον παραπλανητικό του τίτλο.

Τα δυο αυτά έργα κυρίως (εκτός δηλαδή από τον "**Βασίλη Αρβανίτη**")

και την "**Παναγία τη γοργόνα**") καθιερώνουν τον Μυριβήλη στη συνείδηση του λογοτεχνικού κοινού και των κριτικών λογοτεχνίας και δικαίως ως τον πρώτο πεζογράφο της Αιολικής σχολής.

Κωνσταντίνα Δ. Μαραγκού
Φιλολόγος

Το γράφημα αυτό, που παρουσιάστηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δουβλίνου τον Δεκέμβριο του 1996, συμβολίζει το νέο νόμισμα, το πραγματικό “πρόσωπό” του. Εμπνευσμένο από το ελληνικό γράμμα έψιλον, αναφορά στην αρχαιότητα, οι δύο παράλληλες γραμμές, που θυμίζουν άλλα νομίσματα με κύρος όπως το δολάριο και το γεν, συμβολίζουν τη “σταθερότητα του ευρώ”. Ο λογότυπος αυτός είναι αποτέλεσμα πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επί προεδρίας Ζαν Σαντέρ. Δεν εμφανίζεται στα νομίσματα που σχεδίασε ο Βέλγος Λυκ Λυίξ αλλά υπάρχει στην τελική εκδοχή των χαρτονομισμάτων που σχεδίασε ο Αυστριακός Ρόμπερτ Καλίνα.

Αίσχύλου έργα

Αγαμέμνων	Λήμνιοι ή Λήμνιοι
Αθάμας	Λυκοῦργος (σατυρικό δράμα)
Αίγυπτιος	Μέμνων
Αίτναια	Μυρμιδόνες
Αλκμήνη	Μυσοί
Αμυμώνη (σατυρικό δράμα;)	Νεανίσκος
Αργεΐαι ή (Αργεΐοι) (;)	Νεμέα
Αργώ ή Κωπαστής	Νηρείδες
Αταλάντη	Νιόβη
Βάκχαι	Ξάντριοι (σατυρικό δράμα;)
Βασσάραι	Οιδίπους
Γλαῦκος Πόντιος (σατυρικό δράμα;)	Ὅπλων κρίσις
Γλαῦκος Ποτνιεύς	Ὅστολόγοι
Δαναΐδες	Παλαμήδης
Δικτυουλκοί (σατυρικό δράμα)	Πενθεύς
Διονύσου τροφοί ή Τροφοί	Περραιβίδες
Ἐλευσίνιοι	Πέρσες
Ἐπίγονοι	Πηνελόπη
Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας	Πολυδέκτης
Εὐμενίδες	Προμηθεὺς δεσμώτης
Ἡδωνοί	Προμηθεὺς λυόμενος
Ἡλιάδες	Προμηθεὺς πυρκαεὺς (σατυρικό δράμα)
Ἡρακλείδαι	Προμηθεὺς πυρφόρος
Θαλαμοποιοί	Προπομποί
Θεωροί ή Ἰσθμιασταί (σατυρικό δράμα)	Πρωτεύς (σατυρικό δράμα)
Θρηῖσσαι	Σαλαμίνιοι
Τέρεια	Σεμέλη ή Τδροφόροι
Ἰκέτιδες	Σίσυφος δραπέτης (σατυρικό δράμα;)
Ἰξίων	Σίσυφος πετροκυλιστής
Ἰφιγένεια	Σφίγξ (σατυρικό δράμα)
Κάθειροι (σατυρικό δράμα;)	Τένης (;)
Καλλιστώ (σατυρικό δράμα;)	Τήλεφος
Κάρες ή Εὐρώπη	Τοξοτίδες
Κερκυών (σατυρικό δράμα)	Τφιπύλη
Κήρυκες (σατυρικό δράμα)	Φιλοκτήτης
Κίρκη (σατυρικό δράμα)	Φινεύς
Κρήσσαι	Φορκίδες (σατυρικό δράμα;)
Κύκνος	Φρύγες ή Ἐκτορος λύτρα
Λαίος	Φρύγιοι
Λέων (σατυρικό δράμα)	Χοηφόροι
	Ψυχαγωγοί
	Ψυχοστασία
	Ωρείθυια

Πηγή: Αίσχύλου υποκείμενα, Τέως Ρωσός, Αθήνα 1985